

UDK 910.1

GESTALT TEORIJA IN GEOGRAFSKO PROUČEVANJE

Vlado Drozg*

Povzetek

Prispevek obravnava troje vprašanj, ki so relevantna tudi za geografsko proučevanje:

- o vsebini proučevanja,
- o relevantnih elementih pri proučevanju,
- o sintezi v geografiji.

Strokovno poročilo. Geografija, teorija geografije, sinteza.

GESTALT THEORIE UND GEOGRAPHISCHE FORSCHUNG

Auszug

Der Beitrag behandelt dreierlei Fragen aus der Theorie der Geographie aus dem Standpunkt der Gestalt Theorie:

- über den Inhalt der Geographischen Forschung
- über relevante Elemente bei der Forschung
- über die Synthese in Geographie.

Fachbericht. Geographie, geographische Theorie, Synthese.

Poleg vprašanja o predmetu proučevanja geografije, ki je (že nekaj časa) v osredju teoretskih razmišljanj, je enako pomembno vprašanje, kaj v okviru izbranega predmeta proučujemo, pa tudi kako - s kakšnimi filozofsko-teoretskimi izhodišči. Raziskovanje in razumevanje sveta - predvsem v družboslovnih znanostih - ni mogoče samo ob eni ideologiji ali življenjskem nazoru. Družbena večplastnost in individualiziranost življenja sta razvili različne "pogleda na svet", različne "rěsnice" in pojmovanja o ustroju,

* Mag., raziskovalni sodelavec, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7, Slovenija

organiziranosti in funkcioniranju duhovne in materialne stvarnosti. Ta raznolikost pogledov je konceptualizirana v raznih teorijah in filozofskih usmeritvah, imenovanih tudi znanstvene paradigme. Vsaka od njih ponuja svoje videnje in razumevanje sveta.

Tudi predmet geografskega proučevanja - naj bo to pokrajina, geosfera ali pokrajinska stvarnost, lahko proučujemo iz različnih filozofsko-teoretskih izhodišč.⁷ Med številnimi teoretskimi usmeritvami, je tudi gestalt teorija. Vključevanje le-te v teoretske temelje (koncepte) geografije ni novo. Omenja jo več avtorjev, ki so se ukvarjali s teorijo geografije (Bunge, Hartshorne, Wirth, Granö, Paffen). Posredno jo v svoja razmišljanja vključujejo še drugi (Johnson, Bartels, Coffey, Weichart), saj so spoznanja gestalt teorije blizu strukturalizmu in sistemski teoriji.

Beseda gestalt je nemškega izvora in ima tri pomene, ki jih slovenimo kot lik, oblika, celota. V angleščino jo prevajajo kot "shape", pogosto pa se uporablja neprevedena (Hartshorne 1976, 266). Gestalt teorijo bi lahko v slovenščini imenovali teorija oblike oz. teorija celote. Slednja označitev bolj ustreza vsebini geografije, saj je asociacija med celoto in predmetom geografskega proučevanja zelo neposredna in očitna (Paffen 1953, 81-82).

Gestalt teorija obravnava zgradbo in značilnosti celote. Izmed številnih področij obravnav navajamo tista, ki so pomembna tudi za geografijo:

- pojavne oblike celote,
- odnosi med elementi znotraj celote,
- spreminjanje celote, oziroma kako se spremembe elementov odražajo v celoti (povzeto po Metzger 1975).

Začetnik in utemeljitelj teorije, filozof Christian von Ehrenfels je leta 1890 podal osnovno misel te teorije, ki pravi, da je celota več kot vsota sestavnih delov (Weinhandl 1967). Je še neka transponirana nova kategorija, ki odraža bistvo stvari. V tistem času se je gestalt teorija razvijala v okviru filozofije oz. morfologije, takrat še filozofske discipline. Kasneje se je težišče prestavilo v psihologijo, najbrž zaradi individualistične note (transponenca!) pri dojetju stvarnosti. Osnovna ideja teorije se je razvijala tudi v okviru drugih znanosti (biologije, kemije, pedagogike, sistemske teorije), pa tudi geografije (nemške razprave o teoriji geografije iz tridesetih let avtorjev Bürgerja, Wörnerja).⁸

Razvoj teoretične misli o celoti in njenih značilnostih pa se je razvijal v okviru psiho-

⁷ R.J.Johnson je v knjigi *Philosophy and Human Geography* (Johnson 1989) navedel štiri filozofske smeri, ki označujejo geografsko raziskovanje; podobno tudi P.Haggett (Haggett 1975, 591), E.Wirth 1979, I.Vrišer 1976, 61-63 in 82-83).

⁸ Bürger K., 1935: *Der Landschaftsbegriff*. Dresdener geogr. Studien.

Wörner R., 1938: *Das Geographische Ganzheitsproblem vom Standpunkt der Psychologie*. Geogr. Zeitschrift.

logije.⁷ Raziskovalno področje gestalt teorije se je razširilo na nova področja:⁸

- ločevanje notranjega (fenomenološkega) in zunanjega (fizikalnega) sveta v zaznavanju
- vključevanje fenomenologije spoznavanja, kontinuitete in celostnosti (kompleksnosti sveta) v način dojemanja človekove okolice
- spoznanje, da so elementi psihičnega osnova fizioloških procesov in s tem človekovega delovanja

Celotno polje gestalt teorije je zelo obsežno in ga na tem mestu ne zmoremo zajeti, saj gre za specifične filozofsko-psihološke probleme, ki so zelo teoretski in abstraktni ter jih je z vsebino in načinom geografskega proučevanja zaenkrat težko povezati. Za naš prikaz zadostujejo osnovna spoznanja o tem, kako pojmovati in obravnavati celoto, kar je v bistvu osrednje gestalt teorije. Pri tem želimo ta spoznanja povezati z nekaterimi izhodišči geografskega proučevanja.

S takimi razmišljanji se vračamo k navidez že preseženim problemom teoretskih osnov geografije. Vendar, kot pravi C.F. von Weizsäcker, se je v razvoju znanosti potrebno vedno znova vračati k osnovnim postulatam vede, jih preverjati, dopoljevati in kritično vrednotiti.⁹

1. K vprašanju o vsebini proučevanja

V razpravah, ki zadevajo predmet geografskega proučevanja ostaja nedorečeno vprašanje, kaj v okviru pokrajine geografija proučuje. Odgovor je sicer v tesni zvezi z nameni in cilji vede, vendar se zdi, da so te opredelilne zelo splošne ter pogosto ne dajejo dovolj trdnega izhodišča.

Ena od zakonitosti gestalt teorije pravi, da se celota pojavlja kot:

- struktura, sklop elementov
- kakovost, stanje
- bistvo

(povzeto po Metzger 1975, 64, 318).

Oglejmo si te pojme поблиže:

a) S strukturo označujemo elemente in njihova medsebojna razmerja. Razmestitev elementov znotraj strukture (celote) ni naključna, temveč je v skladu z nekim občim principom, po katerem je celota zgrajena (Metzger 1975, 199-202). Kajti stvarnost brez zakonitosti povezav je za naš um nedojemljiva, ne obstaja (HpG, 1037, geslo ustroj -

⁷Bila je oblikovana posebna smer t.i. gestalt psihologija, katere najvidnejši predstavniki so: M. Wertheimer, W. Kohler, K. Lewin, W. Metzger, K. Koffka.

⁸Omenjamo samo tista, ki bi lahko bila relevantna tudi v geografiji, povzeto po Metzger 1986, 17-18.

⁹C. F. von Weizsäcker: Die Einheit der Natur, München 1971, str. 375.

nem. ordnung). V pokrajini, tako "prirodnem" kot "družbenem" delu, obstajajo principi njenega ustroja, v katerih se izražajo obče zakonitosti odnosov med človekom in naravo. V teh zakonitostih oz. principih ustroja so po našem mnenju zajete tudi osnovne geografske kategorije, ki povratno (retrogradno) čistijo in jasnjijo koncept geografske vede.^{*}

b) Kakovost, stanje neke stvari, označuje njeno dinamično komponento. Pojem meri na presek, trenutno stanje, položaj elementov v opazovanem trenutku. Sosledje teh trenutkov pomeni proces, genezo, transformacijo obravnavane celote.

Po drugi strani označuje kakovost sklop lastnosti, po katerih razpoznamo značilnosti stvari, sklepamo na njihov izvor ali jih projiciramo v prihodnost. Z izdelanimi vrednostnimi sodbami zatečeno stanje ocenjujemo, vrednotimo, tipologiziramo, kvantificiramo. Menimo, da je obravnavanje kakovosti oz. stanja najbolj razširjena vsebina geografskega proučevanja, v nekem smislu sredstvo, podlaga, za spoznavanje bolj občih zakonitosti.

c) Bistvo je zelo širok in težko določljiv pojem, ki v filozofski literaturi nima enotne definicije. Pomeni tisto, iz česar se je stvar razvila; pomeni stalno vsebino napram spreminjajoči se pojavnosti; je srž, osredje nekega pojava oz. celote (HpG, 1688-1690; geslo bistvo). Pomenljiva je naslednja ugotovitev: vsako bistvo se izraža v določenem sklopu, spoju elementov (Metzger 1975, 65).^{**} Če to ugotovitev povežemo s pojmom "identiteta", ki se v geografskem besednjaku pogosto pojavlja, lahko sklepamo, da identiteto (npr. pokrajine) odraža samo nekaj od množice geografskih elementov. Ob tem je potrebno pojasniti, da:

- pojem "identiteta" ni istoveten s pojmom "bistvo", se pa z njim tesno povezuje (razlika med njima je ontološke narave)
- identiteta je strukturni pojem, nova kvaliteta, ki je izrazito celostna, nedeljiva. Zato je identiteta samo ena (glede na določen vidik in določeno stanje) in je nemerljiva (je brez dimenzije in kvantitativnih kriterijev) (Wolf 1967, 414). V vsaki celoti (pokrajini) pa lahko razločujemo več identitet.

Ta ugotovitev, ki odstopa od deklarirane kompleksnosti in vseobsežnosti geografskega proučevanja, je utemeljena še z enim spoznanjem, o katerem govori naslednje poglavje.

2. O relevantnih elementih pri proučevanju celote

Gre za način obravnave elementov, ki sestavljajo celoto. Iz gestalt teorije izhaja, da vsi elementi, ki celoto sestavljajo niso enakovredni, temveč obstaja med njimi določene

^{*} Za primerjavo glej seznam geografskih kategorij, kot jih je označil E. Wirth (Wirth 1979, 269-279).

^{**} Avtor ob tem pojasnjuje: struktura še ne pomeni bistva, ampak tam kjer je struktura, je tudi bistvo (ibid, 65).

na hierarhija. Nekateri elementi so v celoti dobro vidni in razpoznavni, položaj in pomen drugih pa je lahko bolj prikrit. Bolj ko je posamezen element bistven za celoto, toliko pomembnejši je sebi (Metzger 1975, 87). H. Gebhard pa ob tem ugotavlja, da je število istih elementov, ki sestavljajo celoto, v obratnem razmerju z njihovo pomembnostjo. Večje ko je število istih členov neke celote, bolj so odnosi med njimi tipizirani, standardizirani, običajni. Število osnovnih elementov je torej v obratnem razmerju z njihovim pomenom - več jih je, manjši je njihov pomen; manj je istih elementov, bolj pomembni so (Gebhard 1969, 23).

Spoznanje je pomembno, ker postavlja način geografskega proučevanja oz. izbor elementov v nekoliko drugačno luč. Namesto dosedanje enakosti vseh (npr. pokrajino-tvornih) elementov, postavlja tak pristop v ospredje njihovo večjo ali manjšo pomembnost, kar kaže na jakost, intenziteto povezav med njimi samimi in proti celoti.

Namesto kompleksnosti (vsobsežnosti) v geografskem pristopu se s tem poudarja izbor relevantnih elementov, tistih, ki so kakorkoli povezani s predmetom proučevanja oz. namenom raziskave (dodatno o tem v točki 3).

Naslednja teza gestalt teorije izpostavlja sile in vezi, ki povezujejo elemente. Elementi so združeni v celoto zaradi notranjih napetosti in sil, ki delujejo med njimi (Metzger 1975, 253-264). Vzpostavljena je oblika dinamičnega ravnotežja, ki se ob izločitvi ali spremembi stanja posameznega elementa, vedno na novo vzpostavi (HWP str. 547, geslo *gestalt*). Raziskovanje teh odnosov sodi k vzročno posledičnim povezavam znotraj celote ter k odkrivanju, potrjevanju in kvantificiranju vezi, ki med elementi obstajajo.

Način združevanja elementov je razumljiv samo iz celote (Metzger 1975, 108). Elemente je zato potrebno obravnavati zmeraj kot dele celote kateri pripadajo. Analiza posameznih elementov je možna (dopustna) samo za potrditev povezav in odnosov med njimi ter za korekcijo ugotovitev o značilnostih celote. Nikakor pa ne more biti analiza elementa izhodišče za spoznavanje celote (ibid, 109-114; tudi Gebhard 1969, 8).

3. O sintezi v geografiji

Eden temeljnih zakonov gestalt teorije pravi, da je celota več kot vsota sestavnih delov, da je še neka nova kategorija, ki je bližja občemu in ki ponazarja bistvo stvari. Ontološko vzeto, je celota kategorija, ki je, okleščena manj bistvenih elementov, postavljena na neko višjo raven. Pomembno je, da je to nova kategorija, v kateri izstopajo tiste lastnosti elementov, katere posedujejo samo kot deli te celote (Schirmacher 1978, 13).

Pot do poznavanja celote vodi samo preko analize celote kot take. Ne z analiziranjem sestavnih delov (gl. točko 2), temveč z obravnavanjem vloge, ki jo le-ti imajo kot deli celote, ter odnosov (razmerij), preko katerih celoto tvorijo. Poudarek je na proučevanju celote, njenih strukturnih značilnosti, ne pa na proučevanju sestavnih delov samih.

Takšen pristop je blizu pojmu "sinteza", ki je eden od postulatov geografske vede. Kaj je v bistvu sinteza? Brez dvoma je to faza raziskovalnega procesa, delovni postopek, kjer analizirano gradivo povežemo, ga razložimo, primerjamo s teoretskimi izhodišči ter strnemo v novo spoznanje. Bistvena pri tem sta teoretski koncept in filozofski nazor, na podlagi katerih povežemo, vrednotimo, si oblikujemo predstavo o raziskovani stvari ali pojavu. V tem smislu je sinteza interpretacija analiziranega gradiva. V tem se tudi razlikuje od kompilacije, ki je samo povzemanje (--> povzetek) in strnjevanje gradiva. Metodološko gledano je, kot smo že nakazali, sinteza novo spoznanje, do katerega pridemo z analizo in interpretacijo. In tukaj je srž zadeve.

Ne moremo narediti sinteze (nove kvalitete, novega spoznanja), dokler nismo natančno definirali (in seveda analizirali) problema, katerega smo nameravali proučiti. Tega pa zopet ne moremo, dokler predmeta proučevanja nismo dovolj dobro spoznali, saj lahko le tako opredelimo relevantne elemente, s katerimi bomo obravnavan problem reševali. Relevantni elementi namreč niso proste kategorije, temveč izhajajo iz predmeta proučevanja ter se hkrati nanašajo na obravnavan problem. V tem trikotniku med problemom (ciljem, ki ga želimo v nalogi obdelati), vsebino proučevanja (temo, katero obravnavamo) in relevantnimi elementi ("sredstvi za delo"), obstaja navidezno protislovje, ki ga je Platon strnil v vprašanje: "Kako naj vemo kaj iščemo, dokler tega nismo našli?!" Rešitev protislovja je v novi kvaliteti, novem spoznanju, do katerega pridemo v fazi oz. postopku sinteze.⁷ Postopek znanstvenega raziskovanja je v bistvu preverjanje hipotez; analiza in sinteza sta pri tem samo komplementarna načina obdelovanja gradiva.⁷⁷

Med sintezo kot metodo dela in načinom spoznavanja celote, kot izhaja iz gestalt teorije, je razpoznavna velika podobnost, ki je prenosljiva tudi v način geografskega raziskovanja.

Ob koncu želimo poudariti, da gestalt teorija ni primerna za vse segmente geografskega proučevanja. Uporabna je, kadar imamo opraviti z bolj ali manj izrazito ali zaključeno celoto (npr. naselje, podeželje, različne vrste regij) ter pri sintezi analiziranega gradiva, kadar želimo spoznati novo kvaliteto, ki "izhaja iz vsote sestavnih delov". Za ostale raziskovalne namene so na razpolago druge filozofsko-metodološke paradigme.

⁷ Proces znanstvenega raziskovanja je plastično opisal Jan Makarovič v knjigi *Misel in sporočilo*, FSPN, Ljubljana 1984.

⁷⁷ Zanimivo ob tem je osvetliti analizo kot metodo dela, kar sicer odstopa od vsebine prispevka, dopolnjuje pa prejšnja razmišljanja o sintezi. Analiza pomeni razčlenjevanje nekega dejstva na sestavne dele. Jasno je, da analiza sama po sebi ni možna. Potrebujemo vsaj objekt (predmet), katerega analiziramo, razpolagati pa moramo tudi z vprašanji, na katera bomo z analizo poskušali odgovoriti. Analiza kot tehnika dela je smiselna šele takrat, ko vemo, kaj lahko z analizo spoznamo, ko znamo formulirati vprašanja. Težišče analize se tako prenaša na jasno definirani namen dela ter dobro poznavanje problema. Vprašanja, na katera bomo poskušali odgovoriti izhajajo iz obravnavanega problema, saj je problem v bistvu modificirano vprašanje, povezano z namenom raziskave (HpG 1140, geslo problem).

Literatura

- Bartels, D., 1968: Zum Landschaftsbegriff. Das Wesen der Landschaft, Darmstadt.
- Bunge, W., 1967: Theoretical Geography. Lund.
- Coffey, W.J. 1981: Geography. Towards a General Spatial Systems Approach, London.
- Gams, I., 1987: Regionalna geografija - teorija in praksa. 14. zborovanje slovenskih geografov, Postojna.
- Gebhard, H., 1969: System, Element und Struktur in Kernbereichen alter Städte. Dissertation, München.
- Granö, J.B., 1935: Geographische Ganzheiten. Das Wesen der Landschaft, Darmstadt.
- Haggett, P., 1975: Geography: A modern Synthesis. New York.
- Handbuch philosophischer Grundbegriffe 1-6. München, 1974 (okrajšano HpG).
- Hartshorne, R., 1976: The Nature of Geography. Lancaster.
- Historisches Wörterbuch der Philosophie 1-7. Stuttgart, 1971-89 (okrajšano HWP).
- Johnson, R.J., 1987: Geography and Geographers. London.
- Johnson, R.J., 1989: Philosophy and Human Geography. London.
- Metzger, W., 1975: Psychologie. Darmstadt.
- Metzger, W., 1986: Gestalt - Psychologie. Frankfurt.
- Paffen, K., 1953: Das Landschaftsbegriff als Problemstellung. Das Wesen der Landschaft, Darmstadt.
- Paffen, K., 1973: Einführung. Das Wesen der Landschaft, Darmstadt.
- Pak, M., 1981: Nekaj misli o položaju v slovenski geografiji. Geografski vestnik.
- Plut, D., 1982: Usmeritev geografije v luči pozitivizma. Geografski vestnik.
- Schirmacher, E., 1978: Erhaltung in Städtebau. Bad Godesberg.
- Schneider, M., 1986: Information über Gestalt. Braunschweig.
- Vrišer, I., 1976: Uvod v geografijo, Ljubljana.
- Vrišer, I., 1984: "Behavioural Geography". Geografski vestnik.
- Vrišer, I., 1987: Zapis o regionalni geografiji, Geografski vestnik.
- Weichart, P., 1975: Geographie im Umbruch. Wien.
- Weinhandl, F., 1967: Gestalthaftes sehen. Darmstadt.
- Wirth, E., 1979: Theoretische Geographie. Tübingen.
- Wolf, K.K., 1967: Über die möglichkeit und den Begriff einer allgemeinen Morphologie. Gestalthaftes Sehen, Darmstadt.